

ПЕДАГОГІЧНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті розглянута педагогічна комунікація як важливий чинник професійної ідентичності. Метою даної роботи є розкриття поняття педагогічна комунікація в аспекті професійної ідентичності; виявлення педагогічних умов формування комунікативних умінь учителя. Аналіз сучасної педагогічної практики засвідчує наявність суперечностей між високим рівнем професійних знань, умінь, навичок учителів і неспроможністю передати їх учням, невмінням залучати дітей до творчої діяльності, створювати доброзичливу атмосферу, встановлювати з ними психологічний і педагогічний контакт, керувати власним емоційним станом. Доведено, що спілкування відіграє значну роль при вирішенні навчально-виховних завдань педагогічної діяльності. Добре розвинені комунікативні вміння потрібні вчителю для створення оптимального педагогічного клімату.

Ключові слова: педагогічна комунікація, педагогічна діяльність, професійна ідентичність, комунікативні вміння, спілкування.

Постановка проблеми. Нова парадигма розвитку вітчизняної освіти актуалізує проблему формування висококваліфікованих педагогічних кадрів, які б майстерно володіли комунікативною компетентністю, в основі якої – комунікативні вміння. Причиною багатьох проблем, які виникають у педагогічній взаємодії, є недостатній рівень сформованості комунікативних умінь учителя.

У практиці педагогічної діяльності труднощі виникають саме там, де вчитель не вміє спілкуватися з дітьми. А якщо батьки, а потім учитель не навчає дитину сприймати інформацію, ділитися інформацією, не навчає застосовувати її на практиці, дорослий, який виросте з такої дитини, не зможе пристосуватися до навколишнього життя, не матиме відповідальності ні перед суспільством, ні перед самим собою.

Аналіз актуальних досліджень. Питання педагогічного спілкування висвітлюється у психолого-педагогічній літературі.

Досліджувалися, зокрема, культура педагогічного спілкування й комунікативна майстерність учителя (Л. Виготський, І. Зязюн, А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.); зміст і структура педагогічного спілкування (Г. Андреева, Б. Ломов, С. Максименко, П. М'ясоїд, Б. Паригін, П. Петровська, В. Семиченко та ін.); психологічні механізми педагогічного спілкування (О. Головаха, Е. Коваленко, Н. Паніна та ін.); комунікативні вміння вчителя та їх структурні компоненти (В. Абрамян, О. Бодальова, Н. Бутенко, А. Годлевська, В. Кан-Калик, А. Капська, О. Леонтьєв, Л. Савенкова, Т. Фатихова та ін.), технології розвитку комунікативної компетентності вчителя (М. Забродський, М. Коць, О. Мерзлякова та ін.).

Незважаючи на те, що проблема формування комунікативних здібностей у майбутніх учителів знайшла своє висвітлення в низці наукових праць, окремі аспекти означеної проблематики залишаються ще недостатньо вивченими. Зокрема, потребують аналізу педагогічні умови та шляхи формування комунікативних здібностей у вчителів.

Метою статті є розкриття поняття педагогічна комунікація в аспекті професійної ідентичності; виявлення педагогічних умов формування комунікативних умінь учителя.

Виклад основного матеріалу. Професійна ідентичність майбутнього вчителя початкової школи – це усвідомлення своєї приналежності професії педагога, уявлення про свою відповідність певним вимогам професії (певні якості особистості, знання та вміння) та співставлення своєї відповідності професійному образу. Професійна ідентичність педагога – це динамічна система, яка починає формуватись у процесі професійної підготовки (освіти) та має подальший розвиток у професійній діяльності.

Професійна ідентичність є необхідною складовою професійного розвитку особистості, становлення професіонала та кар'єрного росту. Формуючи професійну ідентичність, майбутні вчителі початкової школи коригують власний стиль роботи, починають усвідомлювати свої професійні можливості, вчать управляти розвитком власної кар'єри, підвищують свою професійну компетентність.

«Професійна ідентичність» – це динамічна система, яка формується у процесі професійної освіти й активного розвитку професійної компетентності та впливає на ціннісно-сміслову сферу, удосконалення професійної майстерності майбутнього спеціаліста.

А. Лукіяничук [2] до складових компонентів структури професійної ідентичності педагога відносить комунікативний, емоційно-вольовий та емпатійний. Ці компоненти, взаємодіючи, формують ядро професійної ідентичності – образ професійного «Я», зміст якого, крім названого вище, складає навчально-професійна діяльність, вивчення студентами передового педагогічного досвіду, академічні компетенції, що формують майбутні індивідуальні якості особистості та властивості педагогічної діяльності. Зазначене, на думку дослідниці, сприятиме сформованості в майбутніх фахівців педагогічного профілю низки якостей, властивостей, а саме: дотримання моральних принципів загальнолюдських ідеалів; розуміння сучасних проблем розвитку суспільства, людського буття, духовної культури; початкові знання з різних напрямів культури, мистецтва, науки; загальна ерудиція; широке коло інтересів; здатність співчувати, співпереживати, вільно спілкуватися з людьми різного віку [2, 373].

Складовими професійної ідентичності вчителя початкової школи є комунікативний, емоційно-вольовий та емпатійний компоненти, які, взаємодіючи, формують ядро професійної ідентичності – образ професійного «Я».

Комунікативний компонент сприяє розвитку комунікативності й формуванню професійного «Я» (спільність діяльності, взаємовідносини та спілкування в колективі).

Педагогічна комунікація є важливим чинником професійної ідентичності й охоплює всі сфери педагогічної діяльності. Учителю доводиться налагоджувати комунікативні зв'язки з колегами по роботі, батьками, дирекцією, керівниками позашкільних установ, громадськими об'єднаннями, ЗМІ тощо. Комунікація міжрівнева (учитель – методичне об'єднання – директор – центр методичної роботи – управління освіти) дає можливість обмінюватися інформацією про стан навчально-виховного процесу, довідуватися про проблеми, що назрівають, обмінюватися варіантами виправлення становища. Додаткові вигоди від такої комунікації полягають у тому, що формуються рівноправні стосунки. Деякі з різновидів обміну інформацією між учителем і дирекцією пов'язані з визначенням завдань, пріоритетів; забезпеченням включення в розв'язання завдань закладу освіти, досягненням визначеного, розвитком здібностей учителя; повідомленням учителю про зміни, ідеї, удосконалення. Особливо важливим для майбутнього педагога є володіння майстерністю обмінюватися інформацією. І це лише деякі приклади з усієї різноманітності комунікації в педагогічній діяльності.

Успіх педагогічної комунікації залежить від того, чи вміє вчитель налагодити контакт з аудиторією, від системності його викладу, логіки, аргументації, вміння стимулювати учнів для подальшої діяльності, заохочувати, керувати увагою, передбачати конфлікти, розбіжності, знімати емоційне напруження у спілкуванні та усувати бар'єри, запобігати виникненню конфліктних ситуацій. Водночас, варто підкреслити, що комунікативні вміння в поєднанні зі знаннями, навичками, методичним мистецтвом, психолого-педагогічними якостями особистості створюють надійні підвалини для формування педагогічної діяльності.

Л. Петровська виділяє компетентність у спілкуванні як за суб'єкт-об'єктною, так і за суб'єкт-суб'єктною схемами [4, 14]. Компетентність у спілкуванні за суб'єкт-об'єктною схемою охоплює зовнішній поведінковий рівень спілкування та знаходить вираження в орієнтації особистості на використання монологічних стратегій взаємодії з людьми. В орієнтації особистості на застосування діалогічних стратегій взаємодії з партнерами проявляється її компетентність у спілкуванні за суб'єкт-суб'єктною схемою.

Важливою педагогічною умовою педагогічної діяльності є формування в учителів чітких уявлень про сутність та структуру комунікативних умінь. Ми поділяємо думку О. А. Дубасенюк [5], що виділяє такі групи педагогічних умінь, як: **гностичні** – уміння аналізувати психолого-педагогічну літературу, рівень розвитку власних комунікативних умінь, розвиток діяльності учнів; **проектувальні** – уміння прогнозувати, передбачати розвиток діяльності учня, групи учнів, моделювати цілі,

завдання, зміст, засоби діяльності учнів згідно з віковими та індивідуальними особливостями, прогнозувати власну систему роботи; **конструктивні** – уміння планувати педагогічну діяльність, добирати доцільні форми та методи, передбачати труднощі в її реалізації, конструювати новітні засоби й прийоми; **організаторські** – уміння стимулювати спілкування колективу учнів і кожного учня зокрема, їх активність, ініціативу, наповнення його цікавими справами.

Ідеться про володіння різними типами педагогічного спілкування: нормативно-оцінним (зняття критичності, неприйняття, утворення спільності), довідково-інформаційним (вміння викладати потрібну інформацію), організаційно-цільовим (диференціація форм і засобів впливу, постановка спільних цілей, зіставлення досягнутих результатів і визначеної мети).

Л. Савенкова проаналізувала комунікативні вміння та розробила спеціальні прийоми («пристосування» у спілкуванні, комунікативна атака тощо), оволодіння якими забезпечує педагогічний контакт у професійному спілкуванні педагога [7, 49–51]. Використання їх на практиці (поряд із методиками О. Мерзлякової [3]) дозволили нам дійти висновку, що вони також сприяють стимулюванню розвитку мотивів педагогічної діяльності. Це є однією з педагогічних умов успішності спілкування вчителя та учнів.

Для формування в учителів ціннісного ставлення до професійно-педагогічної комунікації використовувалися методи емоційно-морального стимулювання, зацікавлення, створення ситуацій новизни, емоційного сплеску та заохочення, які сприяють стимулюванню їх внутрішньої енергії. Було встановлено, що впровадження цих методів дає можливість майбутнім учителям побачити не лише себе, а й запроектувати шлях, яким можна прийти до успіху.

Продуктивний рівень комунікативної компетенції учителів пов'язаний із такими особистісними характеристиками, як відповідальність, великодушність, співробітництво, владність, лідерство. Такі вчителі характеризуються досить вираженою потребою відповідати соціальним нормам, схильністю ідеалізувати гармонійність міжособистісних взаємин, певною екзальтованістю у прояві своїх переконань і почуттів, емоційним «включенням» у події, що відбуваються «тут і тепер». Вони легко вживаються в різноманітні соціальні ролі, комунікативні, доброзичливі, готові до самопожертви, гнучкі в міжособових стосунках, артистичні, схильні до проявів милосердя й добродійності. Їм притаманне прагнення справити позитивне враження на співрозмовників, бажання подобатися їм, відповідати їхнім очікуванням. Вони дуже чутливі до емоційного стану групи, залежні від нього.

Комунікативні вміння тісно пов'язані з комунікативною культурою особистості, яку А. Мудрик визначає як систему знань, норм, цінностей та зразків поведінки, прийнятих у суспільстві, й уміння органічно, природно та невимушено реалізовувати їх у діловому та емоційному спілкуванні [4, 68].

З цим визначенням можна погодитися, виділивши окремо систему комунікативних умінь, які дозволяють учителеві (з погляду педагогіки) цілеспрямовано, вільно та творчо здійснювати як свою діяльність, так і спрямовувати діяльність учнів у навчально-виховному процесі.

Комунікативні вміння також пов'язані з педагогічною технікою. Як і для педагогічної техніки, для розвитку комунікативних умінь потрібні знання зі сфери спілкування з учнями, знання сутності педагогічних конфліктів, знання про мовлення як передумову педагогічної майстерності й засіб педагогічної праці.

Спілкування вчителя з учнем за своєю моделлю є двостороннім потоком інформації, тому комунікативна функція педагога тісно взаємопов'язана з інформаційною. Важливими є вміння вчителя оцінювати якість передачі інформації, її повноту, зміст, форму, дає змогу не лише оперативно й правильно сформулювати уявлення про інформацію, але й адекватно оцінити знання учнів.

Учитель і сам має оволодіти навичками ораторського мистецтва, словом як засобом передачі інформації. Ефективність педагогічного процесу залежить від можливості вимірювання, дозування інформації. Оптимальним технологічним ланцюжком у педагогічній комунікації є вимірювання й оцінювання синтаксичної, семантичної та прагматичної інформації. За допомогою синтаксичної (знакової) інформації описують зорові, слухові та інші сигнали, алгебраїчні, географічні та інші символи. Кількість семантичної (змістової) інформації вимірюють ступенем зміни наукових термінів під впливом нових фактів, законів, понять, закріплених у пам'яті.

Кількість і якість прагматичної інформації пов'язані з досягненням навчально-виховної мети найбільш економними способами у процесі формування відносин учитель – учень, учень – учитель, учень – навчальний предмет. Комунікативність учителя формується під впливом багатьох чинників. Переважають при цьому особистісні, що визначають модель комунікативності вчителя:

1. Загальні універсальні якості особистості вчителя: педагогічна спрямованість, психологічна підготовленість, доброзичливість, активність у суспільній і педагогічній діяльності, дисциплінованість, організованість.

2. Спеціальні якості вчителя (характеризують внутрішню структуру його комунікативності): пізнавальні якості (дають змогу особистості сприймати, розуміти й вивчати навколишній світ, реалізують інтерес до пізнання оточуючого, прагнення розвивати «дар пізнання людей», до співчуття, ідентифікації з іншими людьми тощо); експресивні якості (створюють виразність особистості, через яку вона стає зрозумілою іншим людям, допомагають «утримувати увагу інших людей», підтримують прагнення до правдивості й щирості у стосунках, а також емоційна виразність); управлінські властивості (допомагають впливати на інших людей і здійснювати самоконтроль).

До спеціальних якостей комунікативності вчителя також належать:

- комунікативні знання – узагальнений досвід людства в комунікативній діяльності; комунікативні навички – автоматизовані свідомі дії, що сприяють швидкому відображенню у свідомості комунікативних ситуацій, визначають успішність сприйняття, розуміння об'єктивного світу й відповідного впливу на нього у процесі педагогічної комунікації;
- комунікативні вміння – комплекс дій, які базуються на теоретичній і практичній підготовленості, що дає змогу творчо використовувати комунікативні знання та навички для відображення й перетворення дійсності;
- комунікативні звички – доведені до автоматизму комунікативні дії;
- комунікативний характер – головні якості, властивості особистості, що виявляються в типовій для неї активності в комунікативній діяльності й у ставленні до навколишнього світу, до інших людей, до себе.

Упровадження особистісно-орієнтованих технологій навчання передбачає зміну форми комунікації в навчально-виховному процесі з викладацького монологу (однобічна комунікація) на багатопозиційне навчання у формі діалогу, де відсутня строга полярність і концентрація на поглядах учителя, що дозволяє будувати систему взаємин, у якій всі елементи процесу взаємодії більш мобільні, відкриті й активні (багатобічна комунікація); реалізацію в навчальному процесі механізму взаємообміну між викладачами й учнями (діалогічна взаємодія, спільне визначення мети діяльності, створення ситуацій вільного вибору, взаємооцінювання, пошук і репрезентація навчального матеріалу).

Відомо, що емоційне напруження призводить до порушення і погіршення оперативної пам'яті, послаблення розуміння нового матеріалу. Неприйняття педагогічних стратегій учителя призводить до зниження комунікативної насиченості взаємодії, до згортання спілкування.

Комунікація виступає засобом професійної ідентичності, забезпечуючи:

- а) міжособистісну інтеграцію (учнів і вчителів, учнів і батьків, педагогів і батьків, учнів і учнів, педагогів і педагогів);
- б) внутрішньоособистісну інтеграцію (інтеграцію вчителя з самим собою);
- в) соціальну інтеграцію (інтеграцію особистості вчителя й колективу, вчителя й суспільства, вчителя й культури).

Висновки. Процес навчання й виховання є певною системою соціально-психологічної взаємодії. Спілкування відіграє значну роль при вирішенні навчально-виховних завдань педагогічної діяльності. Добре розвинені комунікативні вміння потрібні вчителю для створення оптимального педагогічного клімату.

Ефективність педагогічної комунікації залежить від формування в учителів чітких уявлень про сутність та структуру комунікативних умінь, їх сформованість. Серед них гностичні, проектувальні, конструктивні та

організаторські вміння. Необхідною умовою успішного протікання процесу спілкування є комунікативна компетентність його учасників, при цьому вагомими аспектами виступають готовність педагогів до навчально-виховної роботи, розвиток соціально-психологічних умінь, міжособистісної взаємодії, нерозривність педагогічного процесу із педагогічним спілкуванням, проектування можливих ефективних засобів подання інформації на основі передбачення можливих наслідків її сприйняття, проектування власної виконавчої діяльності, підведення учнів до висновків, які можна зробити після подачі матеріалу, заохочення в закріпленні продуктивних дій, узагальнення ефективних впливів на учнів. Важливими педагогічними умовами ефективності комунікації є вміння вчителя розмовляти з дітьми логічно, чітко, виразно, дохідливо й зрозуміло, вміння вчителя оцінювати якість передачі інформації, її повноту, зміст, форму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Заброцький М. М. Комунікативна компетентність вчителя: екопсихологічний вимір / М. М. Заброцький // Практична психологія та соціальна робота. – 2009. – № 6. – С. 1–4.
2. Лукіяничук А. М. Модель розвитку професійної ідентичності майбутніх педагогів / А. М. Лукіяничук // Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. Випуск 7. – К., 2010. – С. 370 – 380.
3. Мерзлякова О. Учителі й учні: мистецтво діалогу: семінар та тренінгові заняття психолога з педагогами. / О. Мерзлякова ; редкол.: Т. Шаповал та ін. – К. : Шк. світ, 2008. – 352 с.
4. Мудрик А. В. Общение как фактор воспитания школьников / А.В. Мудрик. – М. : Педагогика, 1984. – 112 с.
5. Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності : монографія / О. А. Дубасенюк, О. Є. Антонова, Т. В. Семенюк. – Житомир : Житомир. держ. пед. ун-т, 2003. – 193 с.
6. Петровская Л. А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг / Л. А. Петровская. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 216 с.
7. Савенкова Л. О. Комунікативність учителя / Л. О. Савенкова // Початкова школа. – 1998. – № 8. – С. 49–51.

РЕЗЮМЕ

Паршук С. М., Круглова Н. С. Педагогическая коммуникация как составляющая профессиональной идентичности будущих учителей начальной школы.

В статье рассмотрена педагогическая коммуникация как важный фактор профессиональной идентичности. Целью данной работы является раскрытие понятия педагогическая коммуникация в аспекте профессиональной идентичности; выявление педагогических условий формирования коммуникативных умений учителя. Анализ современной педагогической практики свидетельствует о наличии противоречий между высоким уровнем профессиональных знаний, умений, навыков учителей и неспособностью передать их ученикам, неумением привлечь детей к творческой деятельности, создавать доброжелательную атмосферу, устанавливать с ними психологический и педагогический контакт, управлять собственным эмоциональным состоянием. Доказано, что общение играет

значительную роль при решении учебно-воспитательных задач педагогической деятельности. Хорошо развитые коммуникативные умения нужны учителю для создания оптимального педагогического климата.

Ключевые слова: педагогическая коммуникация, педагогическая деятельность, профессиональная идентичность, коммуникативные умения, общение.

SUMMARY

Parshuk S., Kruhlova N. Pedagogical communication as a part of professional identity of future primary school teachers.

The article deals with pedagogical communication as an important professional identity. The purpose of this paper is to outline the concept of educational communication in terms of professional identity; identify pedagogical conditions of formation of communicative skills of the teacher. Analysis of modern teaching practice shows that there are contradictions between the high level of professional knowledge and skills of teachers and their students to transfer failure, inability to engage children in creative activities, to create a friendly atmosphere, set psychological and pedagogical contact, manage their own emotional state. It is proved that communication plays a significant role in solving educational problems in teaching activities. Well developed communication skills are necessary for the teacher to create an optimal educational environment.

It is emphasized that communication is a means of professional identity, providing: interpersonal integration (students and teachers, students and parents, teachers and parents, students and students, teachers and educators); inner personal integration (integration of teachers with themselves); social integration (the integration of the personality of teachers and staff, teachers and society, teachers and culture).

The effectiveness of pedagogical communication depends on the formation of teachers have clear ideas about the nature and structure of communicative skills, their readiness, among them gnostic, design, constructional and organizational skills. Necessary condition for the successful process of communication is the communicative competence of its participants, while important aspects are the willingness of teachers to educational work, development of socio-psychological skills, interpersonal relations, continuity of pedagogical process, pedagogical communication, designing effective possible reporting tools on the basis of foreseeing the possible consequences of its perception, the design of their own performance, taking students to the conclusions that can be drawn after the presentation, encourage the consolidation of productive action, the effective synthesis of the impacts on students. Important pedagogical conditions of effective communication is the ability of teachers to talk with children logically and clearly, the ability of teachers to assess the quality of transferring information, its completeness, content, form.

Key words: educational communication, educational activities, professional identity, communication skills, communication.